

## آسیب‌شناسی برنامه‌های ورزشی تلویزیون از نظر نحوه پرداختن به ناهنجاری‌های رفتار تماشاگران فوتبال

محمد فتحی‌نیا\*

### چکیده

رفتارهای نابهنجار و خشونت‌آمیز تماشاگران فوتبال یکی از معضلات پیش روی این ورزش پرطرفدار است که افزون بر زیان‌های اقتصادی، به لحاظ فرهنگی-اجتماعی و سیاسی نیز منشأ برخی آسیب‌هاست. رسانه‌ها و بویژه تلویزیون، به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع شکل دادن به ذهنیت تماشاگران پیش از ورود به ورزشگاه، نقش مؤثری در کنترل یا دامن زدن به رفتارهای نابهنجار تماشاگران در بازی‌های حساس - نظیر بازی‌های شهرآورد - دارند. بر این اساس، مقاله حاضر، به بررسی عملکرد برنامه‌های ورزشی هفتگی تلویزیون قبل و بعد از شهرآوردهای شصت و یکم و شصت و سوم استقلال و پرسپولیس از این منظر پرداخته است. بر اساس نتایج به دست آمده، این برنامه‌ها نه تنها توجه کافی به مسئله فرهنگ‌سازی در خصوص رفتار مناسب تماشاگران فوتبال در ورزشگاه‌ها نداشته‌اند، بلکه در برخی موارد با پرداختن به حاشیه‌هایی نظیر اشتباه‌های داوری در بازی‌های گذشته یکی از تیم‌های حاضر در شهرآورد، مصاحبه‌های جنجالی و تحریک‌کننده با بازیکنان و مربیان تیم‌ها، پیش‌بینی قطعی نتیجه بازی به نفع یکی از تیم‌ها و طرح و گسترش شایعات، تماشاگران را با ذهنیتی منفی به ورزشگاه می‌فرستاده‌اند و به رفتارهای خشونت‌آمیز آنان در حین تماشای بازی و بعد از آن دامن زده‌اند.

کلید واژه: برنامه‌های ورزشی تلویزیون، بازیکنان، خشونت، فوتبال، هواداران، یادگیری اجتماعی

## مقدمه

ورزش به عنوان فراگردی اجتماعی، نیروهای پویایی را در برمی‌گیرد که در کنش متقابل با یکدیگر می‌توانند عناصر موجود در ساختارهای فرهنگی و اجتماعی را تقویت کنند یا آنها را به شکل تازه‌ای درآورند. ورزش دارای نمونه‌هایی از فراگردهای اجتماعی قابل ملاحظه است که از آن جمله می‌توان به مواردی مانند مبادله اجتماعی، تخصیص منابع، روابط منزلتی، همکاری، سازگاری، جامعه‌پذیری، عملکرد گروهی، رقابت، کجروی، کنترل، ستیز، خشونت و پرخاشگری اشاره کرد (محسنی تبریزی، ۱۳۸۳، ص ۱۷۱). در میان ورزش‌های گوناگون، فوتبال بیش از هر ورزش دیگری بازتاب‌دهنده فراگردهای اجتماعی ذکر شده است. این ورزش پرطرفدار، به تدریج به صورت یک صنعت، تجارت، علم و از همه مهم‌تر، «فرهنگ» درآمد و با الگوهای مشخص در سراسر جهان پراکنده شده است (مصباحی‌پور ایرانیان، ۱۳۸۱، ص ۱۵۸).

فوتبال سنتی دیروز، بازی میان بازیکنان بود؛ در حالی که فوتبال امروز، بازی میان همه دست‌اندرکاران آن است. امروز فقط بازیکن، مربی و داور نیستند که رأی بر قبول امری در فوتبال می‌دهند، بلکه تماشاگران، سرمایه‌گذاران، سیاستمداران و روشنفکران نیز سهم خود را پیدا کرده‌اند (آزاد ارمکی، ۱۳۸۱، ص ۱۵).

امروزه تماشاگران در فوتبال جایگاهی ویژه یافته‌اند که اهمیت آن، لزوم توجه به ابعاد مختلف حضور آنان را در ورزش فوتبال بیش از پیش نشان می‌دهد. یکی از این ابعاد، رفتار تماشاگران فوتبال در ورزشگاه‌ها در زمان برگزاری بازی‌های مهم و حساس و نیز بعد از این بازی‌هاست که همواره بیشترین توجه را در این زمینه به خود اختصاص داده است؛ زیرا این رفتارها به دلیل پیروی از هنجارهای خاص «رفتارهای جمعی»<sup>۱</sup> گاه منجر به آسیب‌هایی شده‌اند. در واقع فضای حاکم بر ورزشگاه‌ها در مسابقات حساس فوتبال، بازیکنان و تماشاگران را در وضعیتی قرار می‌دهد که ممکن است به دلیل نقض قواعد و هنجارهای رایج، به رویارویی‌های پرخاشگرانه و خشونت‌آمیز منتهی شود.

خشونت و پرخاشگری ورزشی را می‌توان رفتاری دانست که خارج از قواعد و هنجارهای ورزشی رخ می‌دهد، موجب آسیب عمومی می‌شود و ارتباط مستقیمی با اهداف رقابت ورزش ندارد (تری<sup>۲</sup> و جکسون<sup>۳</sup>، ۱۹۸۵، ص ۲).

1. collective behavior

2. Terry

3. Jackson

در ورزش فوتبال، سه سطح مرتبط خشونت را می‌توان از یکدیگر تفکیک کرد: «خشونت و پرخاشگری فوتبالیست‌ها علیه یکدیگر و داور در زمین بازی»، «خشونت و پرخاشگری تماشاگران (هواداران) علیه فوتبالیست‌ها، داور و کادر فنی» و «خشونت و پرخاشگری هواداران علیه یکدیگر و اموال عمومی». در این میان، سطح دوم و سوم که مربوط به رفتارهای هواداران می‌شود - و با سطح اول نیز به طور کامل در ارتباط است - به دلیل پیامدهای اجتماعی گسترده‌تر، بیشتر مورد توجه بوده است. این سطوح از خشونت و پرخاشگری در فوتبال ممکن است در قالب رفتارهای زیر بروز یابد: شعار دادن یا فحاشی علیه بازیکنان و کادر فنی تیم مقابل یا داور، تخریب اموال ورزشگاه مانند شکستن صندلی‌ها و ...، پرت کردن اشیاء، استفاده از مواد منفجره، درگیری و دعوا با تماشاگران، درگیری با نیروهای انتظامی یا شعار دادن علیه آنها، تخریب اموال عمومی مانند اتوبوس‌های شرکت واحد و ... . اوج بروز چنین رفتارهایی در فوتبال کشورمان، در جریان بازی دو قطب فوتبال کشور، یعنی استقلال و پرسپولیس قابل مشاهده است. بازی این دو تیم با توجه به پیشینه تاریخی و اجتماعی شکل‌گیری آنها و مجموعه عواملی که منجر به شکل‌گیری هویتی خاص در بین طرفداران آنها بر مبنای هواداری قرمز یا آبی شده، همواره حساسیت‌های بسیاری را برانگیخته و بیشترین صحنه‌های رفتار خشونت‌آمیز تماشاگران فوتبال کشورمان را رقم زده است. چنین رفتارهایی علاوه بر زیان‌های اقتصادی<sup>(۱)</sup>، به لحاظ فرهنگی- اجتماعی و سیاسی نیز واجد آسیب‌های فراوان است که اخلال در نظم و امنیت جامعه و سوءاستفاده گروه‌های فرصت‌طلب از وضعیت پیش آمده نمونه‌هایی از آنهاست.

عوامل بسیاری در شکل‌گیری و دامن زدن به خشونت و پرخاشگری تماشاگران در بازی‌های حساس - بویژه بازی‌های دو تیم مطرح و پرطرفدار همشهری که به «دربی» یا «شهرآورد» شهرت دارند- دخیل هستند که مهم‌ترین آنها عبارتند از: تأثیر فضای ورزشگاه<sup>(۲)</sup>، داور غیر منصفانه و جانبدارانه، رفتارهای نامناسب بازیکنان در داخل زمین و تحریک تماشاگران توسط آنان، رفتارهای نامناسب یا تحریک‌کننده تماشاگران، متأثر از کادر فنی و لیدرها (سردسته‌های تماشاگران)، رفتار نیروهای انتظامی و سایر عناصر مدیریت ورزشگاه، هراس و ناراحتی برخی از هواداران از باخت تیم محبوبشان در مراحل پایانی بازی، مشکلات اجرایی برگزاری بازی و نارسایی‌های امکانات رفاهی

ورزشگاه (نظیر مشکلات تهیه بلیت، جابه‌جایی تماشاگران، استقرار در ورزشگاه، امکانات بهداشتی ورزشگاه و ...)، کینه‌ها و تسویه حساب‌های دو گروه رقیب، مشکلات ساختاری جامعه، محرومیت‌های اقتصادی - اجتماعی تماشاگران و سرانجام رسانه‌ها. عملکرد رسانه‌ها به عنوان یکی از منابع مهم شکل دادن به ذهنیت تماشاگران پیش از ورود به ورزشگاه، در رفتار تماشاگران در حین و بعد از بازی بسیار مؤثر است. رسانه‌ها می‌توانند با طرح و پرداختن به عواملی که موجب شکل‌گیری یا تشدید نگرش‌ها و رفتارهای خشونت‌آمیز در بین تماشاگران می‌شوند (عواملی نظیر شایعات، حاشیه‌ها، اختلافات و درگیری‌ها، خط و نشان کشیدن‌ها و رجز یا کرکری خواندن‌ها) به پرخاشگری و خشونت در رفتار تماشاگران دامن بزنند یا آنکه با دوری از موضوعات جنجالی و پرداختن به مسائلی که منجر به شکل‌گیری ذهنیت مثبت در هواداران می‌شود، به فرهنگ‌سازی در این زمینه، و سالم‌سازی فضای ورزشگاه‌ها کمک کنند. نقش تلویزیون و برنامه‌های ورزشی آن در این زمینه بیش از سایر رسانه‌هاست زیرا با اطمینان می‌توان گفت که اکثر قریب به اتفاق تماشاگران فوتبال در ورزشگاه‌ها مخاطب برنامه‌های ورزشی تلویزیون هستند و عملکرد این برنامه‌ها، نقش مؤثری در دامن زدن یا کنترل کردن رفتارهای نابهنجار تماشاگران در بازی‌های حساس - نظیر بازی‌های شهرآورد - خواهد داشت. بر همین اساس، پژوهش حاضر به بررسی عملکرد برنامه‌های ورزشی هفتگی تلویزیون (ورزش و مردم، ورزش ۲، ۹۰ و ورزش از نگاه ۵)، در قبل و بعد از شهرآورد‌های شصت و یکم و شصت و سوم استقلال - پرسپولیس<sup>(۳)</sup> پرداخته است. برنامه‌های قبل از بازی‌های شهرآورد از آن جهت بررسی شده‌اند که مشخص شود عملکرد آنها در کدام بخش‌ها به فرهنگ‌سازی در تماشاگران و سالم‌سازی فضای ورزشگاه در بازی‌های شهرآورد کمک کرده و در چه بخش‌هایی، به خشونت‌گرایی تماشاگران دامن زده است. بررسی برنامه‌های بعد از شهرآورد نیز برای روشن شدن این مطلب انجام شده که برنامه‌های ورزشی تلویزیون، به کدام ابعاد بازی‌های شهرآورد توجه بیشتری نشان داده‌اند (حاشیه‌ها یا نکات مثبت) و پرداختن آنها، به این ابعاد چگونه بوده است؟ به بیان دیگر، پژوهش حاضر، در پی پاسخگویی به این پرسش است که برنامه‌های ورزشی قبل و بعد از بازی شهرآورد، چه نکات مطلوب و نامطلوبی در پرداختن به نحوه رفتار تماشاگران این بازی‌ها داشته‌اند؟

## مبانی نظری

در نگاهی کلی، مبانی نظری پرخاشگری و خشونت را به طور عام و در ورزش، به طور خاص می‌توان در دو دسته عمده بررسی کرد: نظریاتی که منبع پرخاشگری را سابق‌های درونی و غرایز در نظر می‌گیرند (نظریه‌های روان‌شناسی) و نظریاتی که آن را واکنشی به رویدادهای محیطی می‌دانند که از طریق آموزش‌های فرهنگی و فردی تعدیل می‌شود (نظریه‌های جامعه‌شناسی و روان‌شناسی اجتماعی). بر این اساس، سه پارادایم کلی در بررسی مبانی نظری خشونت در ورزش مطرح شده است: پارادایم زیست‌شناسی<sup>۱</sup>، پارادایم روان‌شناسی<sup>۲</sup> و پارادایم جامعه‌شناسی<sup>۳</sup> (بائینگر<sup>۴</sup>، ۱۹۹۱). به نقل از محسنی تبریزی، (۱۳۸۳، ص ۱۷۸). از دیدگاه نظریه‌های زیست‌شناسی، انسان نظیر دیگر انواع حیوانات، دارای ساقی فطری برای ابراز خشونت است که تنها هراس از تنبیه، آن را مهار می‌سازد. نظریه‌هایی همچون نظریه رفتار غریزی<sup>۵</sup>، نظریه زیست‌شناسی اجتماعی<sup>۶</sup>، نظریه پالایش روانی<sup>۷</sup> و نظریه رهیافت فیزیولوژیکی و بیولوژیکی در این پارادایم جای می‌گیرند. بر خلاف نظریه‌های زیست‌شناسی، نظریه‌های روان‌شناسی بر این محور استوارند که نابهنجاری‌های رفتاری نظیر خشونت و پرخاشگری، نه ژنتیکی و ذاتی، بلکه آموختنی هستند و اساس و زیربنای رفتار انحرافی را آموخته‌های فرد در دوران کودکی و نیز در فرایند اجتماعی شدن و جامعه‌پذیری شکل می‌دهند؛ آموخته‌هایی که تحت تأثیر خانواده، گروه همسالان، نظام‌های آموزشی، رسانه‌ها و ... کسب می‌شوند. در مجموع، در پارادایم روان‌شناسی سه نظریه مطرح وجود دارد که عبارتند از: نظریه ناکامی و پرخاشگری<sup>۸</sup>، نظریه برگشتی<sup>۹</sup> و نظریه یادگیری اجتماعی<sup>۱۰</sup>. نظریه‌های پارادایم جامعه‌شناسی با عنایت به پیچیدگی مسائل اجتماعی - به طور عمده - به مسائل بیرونی (فرا تر از فرد) و اهمیت سازوکارهای اجتماعی در شکل‌گیری خشونت توجه دارند. چشم‌انداز مارکسیستی، چشم‌انداز رفتارگرایانه، چشم‌انداز انسان‌شناختی و نظریات مکتب لیسنستر<sup>۱۱</sup> در این پارادایم جای می‌گیرند.

- |                            |                                    |                         |
|----------------------------|------------------------------------|-------------------------|
| 1. biological              | 2. psychological                   | 3. sociological         |
| 4. Baeninger               | 5. instinct theory                 | 6. socioibologic theory |
| 7. catharsis theory        | 8. frustration - aggression theory | 9. reversal theory      |
| 10. social learning theory | 11. leicester school               |                         |

از میان دیدگاه‌های نظری یاد شده، نظریه یادگیری اجتماعی - که ناظر بر تأثیر منابع یادگیری افراد بر رفتار خشونت‌آمیز آنان است - به رویکرد پژوهش حاضر نزدیک‌تر است؛ زیرا این پژوهش، رسانه‌ها و در رأس آنها، تلویزیون را از جمله منابع یادگیری افراد می‌داند که ممکن است برخی نگرش‌ها و رفتارهای پرخاشگرانه در حوزه ورزش را به مخاطبان خود منتقل کنند. از این رو، به بررسی تفصیلی این نظریه پرداخته می‌شود.

**نظریه یادگیری اجتماعی:** پس از شکست و ناکامی نسبی نظریه‌های «رفتار غریزی» و «ناکامی - پرخاشگری» در تبیین خشونت، محور توجه اندیشمندان علوم انسانی و اجتماعی، معطوف به رهیافتی شد که در آغاز، در قالب نظریه‌ای به نام یادگیری اجتماعی، از جانب «آلبرت بندورا»<sup>۱</sup> مطرح شده بود. مبنای نظریه یاد شده بر این اساس است که پرخاشگری و خشونت، رفتارها و کنش‌هایی اجتماعی هستند که از طریق فرایندهای اجتماعی، تولید؛ بازتولید و فرا گرفته می‌شوند. «بندورا» با نقد رفتارگرایی افراطی «اسکینر»<sup>۲</sup> بر این باور تأکید دارد که عوامل رفتاری، ادراکی و محیطی، در تعامل با یکدیگر، شخصیت افراد را شکل می‌دهند. او تأکید ویژه‌ای بر نقش «یادگیری مشاهده‌ای»<sup>۳</sup> در آشنایی با رفتار دارد. در واقع متمایزترین جنبه نظریه «بندورا» این است که به باور او، بیشتر رفتارهای انسانی از طریق مشاهده آموخته می‌شوند (جیل<sup>۴</sup> و زیگلر<sup>۵</sup>، به نقل از محسنی تبریزی و رحمتی، ۱۳۸۱، ص ۱۶۱). در این میان تلویزیون به عنوان یکی از منابع یادگیری مشاهده‌ای افراد می‌تواند نقش مهمی در این نوع یادگیری داشته باشد.

نظریه یادگیری اجتماعی به چگونگی تأثیرگذاری وضعیت‌های اجتماعی و محیطی بر پرخاشگری افراد تأکید دارد. در این نظریه، پرخاشگری و خشونت به مثابه رفتارهایی در نظر گرفته می‌شوند که بر اساس پاداش‌ها و تنبیه‌ها آموخته می‌شوند. در این میان، پاداش‌ها و تنبیه‌های الگوهای نقش - یعنی افرادی که رفتارشان به عنوان راهنمای عمل، تلقی می‌شود - نیز مورد توجه قرار می‌گیرند (فلدمن<sup>۶</sup>، ۱۹۹۳، ص ۶۷).

بندورا،<sup>۷</sup> بارون<sup>۸</sup> و ریچاردسون<sup>۹</sup> (به نقل از اتکینسون<sup>۱۰</sup> و هیلگارد<sup>۱۱</sup>، ترجمه براهنی و

- |                   |               |                           |
|-------------------|---------------|---------------------------|
| 1. Albert Bandura | 2. Skinner    | 3. observational learning |
| 4. Jeel           | 5. Zegler     | 6. Feldman                |
| 7. Baron          | 8. Richardson | 9. Atkinson               |
| 10. Hillgard      |               |                           |

همکاران، ۱۳۷۹) بر این واقعیت تأکید می‌ورزند که انسان به طور ذاتی پرخاشگر نیست بلکه پرخاشگری، رفتاری اجتماعی است که از طریق تجربه مستقیم یا مشاهده رفتار دیگران-الگوهای اجتماعی- آموخته می‌شود. این نظریه‌پردازان با تأکید بر نیروهای محیطی و رفتار مشهود در ترویج خشونت، توجه خاصی به رسانه‌های همگانی در تحلیل رفتارهای پرخاشجویانه و خشونت‌آمیز دارند (مایرز<sup>۱</sup>، ۱۹۹۴، ص ۲۵۱).

به این ترتیب، بر اساس نظریه یادگیری اجتماعی، خشونت و پرخاشگری رفتارهایی آموختنی هستند و به این ترتیب، در عرصه فعالیت‌های ورزشی، ورزشکاران مشهور و محبوب با الگو قرار گرفتن از سوی هواداران، بویژه نوجوانان و جوانان، می‌توانند در جلوگیری از رفتارهای خشن و پرخاشجویانه و یا دامن زدن و تقویت آنها نقش مؤثری داشته باشند. نظریه‌پردازانی که با استفاده از نظریه یادگیری اجتماعی به بررسی خشونت طرفداران رشته‌های مختلف ورزشی می‌پردازند، به این موضوع اشاره می‌کنند که یک طرفدار فوتبال پس از مشاهده تحسین و تشویق بازیکن مورد علاقه خود از جانب دیگر بازیکنان همان تیم یا هواداران، به دلیل خطا روی بازیکن تیم حریف یا خطاهای فربکارانه، انگیزه و تمایل لازم را برای رفتار مشابه به دست می‌آورد و ترغیب می‌شود همان رفتارها را در قبال طرفداران تیم حریف انجام دهد (وان<sup>۲</sup>، ۲۰۰۱، ص ۱۱۰). تری و جسکون (۱۹۸۵)، با الهام از این نظریه اشاره می‌کنند که «نیروهای جامعه‌پذیری از طریق سه منبع، به تقویت و مشروعیت رفتارهای خشونت‌آمیز و پرخاشجویانه بین تماشاگران فعالیت‌های ورزشی و ورزشکاران کمک می‌کنند: اول؛ گروه‌های مرجع شامل ورزشکاران، مربیان، اعضای خانواده و دوستان، دوم؛ ساختار فعالیت ورزشی و نحوه اعمال مقررات از سوی مقامات و دست‌اندرکاران فعالیت‌های ورزشی و سوم؛ طرز تلقی و نگرش‌های جامعه و طرفداران رسانه‌ها» (ص ۳۰).

نتایج تحقیقاتی که در چارچوب نظریه یادگیری اجتماعی و تأثیرپذیری کودکان و نوجوانان از الگوهای ورزشی صورت گرفته نشان می‌دهد، دانش‌آموزان کودک و نوجوان در فعالیت‌های ورزشی خود، زمان و انرژی زیادی را صرف تقلید از رفتار ورزشکاران مشهور می‌کنند. نوجوانان دانش‌آموز اغلب تصور می‌کنند که تقلید از رفتار ورزشکاران

1. Myers

2. Wann

«مشهور» و «پر حاشیه»، سبب جلب توجه دیگران به آنان می‌شود. نتایج تحقیقات نشان می‌دهد، نوجوانان و حتی جوانان، با الگو گرفتن از ورزشکاران بزرگسال، به رفتارهای خشونت‌آمیز و پرخاشجویانه تشویق می‌شوند. ورزشکاران حرفه‌ای، الگوهای نوجوانان و جوانان هستند. جوانانی که رفتار ستارگان ورزشی را تقلید می‌کنند، به طور معمول در کنار مسائل فنی و تکنیکی، رفتارهای خشونت‌آمیز و چگونگی فرار از قوانین ورزشی را نیز می‌آموزند. «مارتین لی<sup>۱</sup>» با پژوهشی در چارچوب نظریه یادگیری اجتماعی به این نتیجه رسیده است که تماشاگران رویدادها و مسابقات ورزشی، رویه‌ها و منش‌های خشونت‌آمیز را از ورزشکاران، مربیان، سردهسته‌های تماشاگران و سایر طرفداران اخذ می‌کنند. اغلب تماشاگران در ارتباط با تیم مورد علاقه خود احساس هویت اجتماعی<sup>۲</sup> و عزت نفس می‌کنند. همبستگی گروهی طرفداران تیم‌های ورزشی با ورزشکاران و مربیان، منجر به در نظر گرفتن تیم‌های رقیب و هوادارانشان به مثابه دشمن می‌شود. کینه و عداوت نسبت به «برون گروه<sup>۳</sup>» با همراه شدن با متغیرهای قومی، محلی و طبقاتی پرورش می‌یابد (محسنی تبریزی، ۱۳۸۳، ص ۱۹۰).

به اعتقاد برخی پژوهشگران، نظریه یادگیری اجتماعی، مناسب‌ترین و منحصر به فردترین تبیین را در مورد افزایش مستمر پرخاشگری و خشونت در ورزش‌های غیر حرفه‌ای و حرفه‌ای ارائه می‌کند (کوکس<sup>۴</sup>، ۱۹۹۰، ص ۲۸۲). جلوه‌های خشونت و پرخاشگری در ورزش در چارچوب نظریه یاد شده قابل تبیین است و این نظریه، افزون بر در نظر گرفتن عوامل اجتماعی، به نقش عوامل وضعیتی که رویداد ورزشی در بستر آنها رخ می‌دهد، نهادهای مؤثر در جامعه‌پذیری بویژه رسانه‌های همگانی، خانواده، آموزش و پرورش و ساختار ارزش‌ها و هنجارهای حاکم بر جامعه و محیط‌های ورزشی در ایجاد و شکل‌گیری خشونت و پرخاشگری ورزشی توجه دارد (وان، ۲۰۰۱، ص ۱۱۰).

## روش بررسی

این بررسی، با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی برنامه‌های ورزشی هفتگی تلویزیون

1. Martin Lee      2. social identity      3. out-group  
4. Cox

انجام شده است. بر خلاف تحلیل محتوای کمی که به بررسی عینی و منظم محتوای آشکار پیام‌های ارتباطی می‌پردازد، در تحلیل محتوای کیفی، متن با در نظر گرفتن زمینه آن و از نگاه محقق تحلیل می‌شود. به این منظور، برنامه‌های قبل و بعد از شهرآورد های شصت و یکم (برگزار شده در تاریخ ۱۲ آبان‌ماه ۱۳۸۵) و شصت و سوم (برگزار شده در تاریخ ۲۲ مهر ماه ۱۳۸۶) شامل برنامه‌های ۹۰، ورزش و مردم، ورزش ۲ و ورزش از نگاه ۱۵ بازبینی شده‌اند و با تمرکز بر بخش‌هایی از محتوای این برنامه‌ها که به نوعی در ارتباط با بازی شهرآورد و به طور خاص، مربوط به رفتار تماشاگران در این بازی‌ها بوده، با توجه به زمینه به نکات مثبت و منفی آنها، پرداخته شده است. ذکر این نکته ضروری است که به اقتضای رویکرد روش شناختی پژوهش حاضر، یافته‌های آن - همانند یافته‌های اغلب پژوهش‌هایی که به روش کیفی انجام می‌شوند- قابلیت و ادعای تعمیم ندارند. به عبارت دیگر، یافته‌های این پژوهش فقط برنامه‌های ورزشی هفتگی تلویزیون؛ قبل و بعد از شهرآورد های شصت و یکم و شصت و سوم را به لحاظ نحوه پرداختن به رفتار تماشاگران بازی شهرآورد ارزیابی می‌کنند و در خصوص برنامه‌های قبلی و بعدی با ویژگی‌های ذکر شده اظهار نظری نمی‌کنند.

## یافته‌ها

### برنامه‌های ورزشی تلویزیون قبل از شهرآورد شصت و یکم

ورزش ۲؛ برنامه ورزشی هفتگی شبکه ۲: برنامه ورزش ۲، در هفته پیش از شهرآورد شصت و یکم به موضوع بازی استقلال - پرسپولیس پرداخته است.

۹۰؛ برنامه ورزشی شبکه ۳: برنامه ورزشی ۹۰ که به استناد نظرسنجی‌های صورت گرفته مانند نظرسنجی که از سوی مرکز تحقیقات صداوسیما (باغانی، ۱۳۸۵) انجام شده، پربیننده‌ترین برنامه شبکه ۳ سیماست، پرداخت مثبت و سازنده‌ای به بازی شهرآورد ندارد و حاشیه بازی‌های هفته قبل تیم‌های استقلال و پرسپولیس در لیگ را، به

۱. این برنامه‌ها عبارتند از: ۹۰؛ برنامه‌های مورخ ۸۵/۸/۱، ۸۵/۸/۱۵، ۸۶۷/۱۶ و ۸۶۷/۲۳ - ورزش و مردم؛ برنامه‌های مورخ ۸۵/۸/۷، ۸۶۷/۲۷ و ۸۶۷/۲۰ (ورزش از نگاه ۲)؛ برنامه‌های مورخ ۸۵/۸/۵، ۸۶۷/۲۰ و ۸۶۷/۲۷ - ورزش از نگاه ۵؛ برنامه‌های مورخ ۸۵/۸/۵، ۸۵/۸/۱۲، ۸۶۷/۲۰ و ۸۶۷/۲۷

تفصیل و با برآیندی منفی، پوشش می‌دهد؛ چنان که در بررسی بازی پرسپولیس - سایپا (بازی هفته پیش از شهرآورد پرسپولیس در لیگ) حاشیه‌هایی چون درگیری بازیکنان دو تیم با یکدیگر، پرخاش بازیکنان به داور، رفتارهای توأم با عصبانیت و اعتراض بازیکنان و مصاحبه‌های جنجالی نمایش داده می‌شود و با بررسی صحنه‌های داوری و تأکید بر اشتباه بودن برخی تصمیمات داور به ضرر پرسپولیس، در مجموع، به صورت تلویحی چنین نتیجه‌گیری می‌شود که داور مسابقه پرسپولیس - سایپا، در حق تیم پرسپولیس اجحاف کرده و با قضاوت نادرست خود شانس برد را از این تیم گرفته است. «۹۰» با چنین انعکاسی از بازی قبلی پرسپولیس، هواداران این تیم را با این ذهنیت که در بازی قبل، پرسپولیس بازی را به اشتباهات داوری باخته است، به ورزشگاه می‌فرستد و حساسیت تماشاگران را نسبت به اشتباهات احتمالی داور در بازی شهرآورد افزایش می‌دهد.

در گزارش حاشیه‌های بازی استقلال پیش از شهرآورد (بازی استقلال - ملوان) نیز، درگیری بازیکنان استقلال و ملوان با یکدیگر، درگیری یکی از بازیکنان استقلال با هم تیمی‌های خود بر سر زدن ضربه پنالتی و اعتراض شدید بازیکنان و مربی ملوان به داور نمایش داده می‌شود.

در مجموع، برنامه ۹۰ پیش از شهرآورد شصت و یکم، نه تنها زمینه مثبت و سازنده‌ای برای بازی شهرآورد فراهم نمی‌کند؛ بلکه با انعکاس و دامن زدن به عواملی نظیر اشتباهات داوری، درگیری‌های بازیکنان و ... می‌تواند از برخی جهات، حساسیت‌هایی را در تماشاگران حاضر در ورزشگاه ایجاد کند.

**ورزش و مردم؛ برنامه ورزشی شبکه یک:** ورزش و مردم، تنها برنامه ورزشی تلویزیون پیش از شهرآورد شصت و یکم است که در بخشی از برنامه خود به طور مشخص، به موضوع رفتار تماشاگران بازی شهرآورد پرداخته است. مجری با سابقه برنامه ورزش و مردم با طرح موضوع توقع از تماشاگران در دو بخش از این برنامه نشان می‌دهد که آگاهانه و هدفمند، در برنامه پیش از بازی شهرآورد، این موضوع را در دستور کار برنامه قرار داده؛ هر چند بخش‌های اشاره شده کوتاه هستند و جای کار بیشتری داشته‌اند. در این برنامه همچنین از زبان «فنایی» (داور بین‌المللی فوتبال کشور که مهمان برنامه است) توصیه‌هایی سازنده به بازیکنان و تماشاگران بازی شهرآورد می‌شود.

با وجود آنکه این اقدام شایسته‌ترین اقدام است، بی‌توجهی دست‌اندرکاران برنامه به نکته‌ای کوچک و در عین حال مهم، از تأثیر این تلاش می‌کاهد؛ زیرا این بحث مهم در خلال پخش گزارش بازی پاس- پرسپولیس مطرح می‌شود و اختلال ناشی از صحنه‌های بازی و صدای گزارشگر آن در صحبت‌های «فناپی» به حدی است که مجری برنامه از عوامل پشت صحنه می‌خواهد صدای گزارشگر بازی را قدری کم کنند تا صدای صحبت‌های «فناپی» در این خصوص قابل شنیدن باشد. با این حال، پخش صحنه‌های بازی همچنان ادامه می‌یابد و اختلال ناشی از آن، پیوستگی و تأثیر صحبت‌های سازنده فناپی را درباره این موضوع تحت‌الشعاع قرار می‌دهد. این در حالی است که مدیریت زمان و پخش به موقع صحبت‌های مهمان برنامه و گزارش بازی (بدون تداخل) کار ساده‌ای بود که می‌توانست با کاهش اختلالات ارتباطی، در افزایش اثربخشی این صحبت‌ها مفید واقع شود.

**ورزش از نگاه ۵؛ برنامه ورزشی شبکه تهران:** این برنامه، با دعوت از رئیس کمیته داوران و کارشناس داوری موضوع خود را به بحث داوری بازی‌های لیگ برتر و بازی آینده استقلال - پرسپولیس اختصاص داده است. این موضوع با حضور مهمانان دعوت شده می‌توانست فرصتی فراهم کند که مخاطبان با درک این نکته که اشتباهات داوری همیشه وجود داشته و در همه جای دنیا نیز معمول است، برخورد مناسب‌تری با اشتباهات احتمالی داور در بازی شهرآورد داشته باشند. اما جهت‌گیری‌های نامناسب و مکرر مجری برنامه در مقابل صحبت‌های مهمانان و بیان تلویحی اینکه اشتباهات داوری زیاد است و اعتراض تماشاگران به داورها با این حجم اشتباهات امری طبیعی است، این فرصت بالقوه را به تهدیدی برای بازی شهرآورد تبدیل می‌کند.

در دقایق پایانی این برنامه، مجری یک بار دیگر نشان می‌دهد که قصد ندارد از بحث‌های برنامه در جهت فرهنگ‌سازی برای پذیرش اشتباهات داوری در بازی شهرآورد و دوری از تنش در این زمینه بهره بگیرد؛ زمانی که کارشناس داوری یعنی مهمان برنامه، در آخرین فرصت - بنا به تشخیص خود و نه به درخواست مجری - بحث تماشاگران و رابطه آنان با داور را پیش می‌کشد و با مثالی جالب از فوتبال آلمان<sup>(۴)</sup> سعی در دعوت از تماشاگران به رعایت حرمت و احترام داور بازی شهرآورد دارد، مجری با اعلام اینکه وقت برنامه رو به پایان است، مانع از ادامه بحث می‌شود. این در حالی است که اگر مجری برنامه، قدری کمتر به حاشیه‌های جنجال‌برانگیز داوری بازی‌ها

می‌پرداخت، فرصت کافی برای طرح این بحث مهم پیش از شهرآورد استقلال - پرسپولیس فراهم می‌شد. این رویکرد مجری، با توجه به حساسیت زمان پخش برنامه (چند روز پیش از شهرآورد) بیشتر قابل تعمق است.

#### برنامه‌های ورزشی تلویزیون؛ قبل از شهرآورد شصت‌وسوم

۹۰؛ برنامه ورزشی شبکه ۳. این برنامه نیز به جای پرداختن به بازی شهرآورد، به طور عمد به گونه‌ای جنجال‌برانگیز، به حاشیه بازی‌های هفته قبل تیم‌های حاضر در شهرآورد می‌پردازد و در حالی که به دلیل پخش حاشیه‌های رفتار خشونت‌آمیز تماشاگران در این بازی‌ها (بویژه بازی استقلال - سپاهان) فضای این برنامه کاملاً آماده پرداختن به بحث رفتارهای نامطلوب تماشاگران است، از این فضا استفاده‌ای نمی‌شود. مصاحبه‌های پایانی برنامه که مربوط به آخرین تمرین تیم‌های استقلال و پرسپولیس قبل از بازی شهرآورد می‌شود نیز به دلیل رجزخوانی بازیکنان در برخی موارد حساسیت‌زاست.

در مجموع، برنامه ۹۰ قبل از شهرآورد شصت‌وسوم، نه تنها هیچ کوششی برای تنش‌زدایی از فضای ورزشگاه در بازی شهرآورد نمی‌کند، بلکه با پخش مفصل صحنه‌هایی از اعتراض مربیان استقلال به داور و گله آنان از فضای حاکم بر ورزشگاه در بازی قبل (بازی استقلال - سپاهان) به شکل‌گیری این ذهنیت منفی در تماشاگران استقلال که این تیم در بازی قبل، قربانی اشتباهات داور و فضای نامناسب ورزشگاه علیه تیم شده است کمک می‌کند و به اقدامات حاشیه‌ای آنان در جهت احقاق حق استقلال از این لحاظ در بازی شهرآورد دامن می‌زند.

ورزش و مردم؛ برنامه ورزشی شبکه یک: این برنامه، با دعوت از مدیران عامل باشگاه‌های استقلال و پرسپولیس در بخش‌هایی کوتاه به بازی شهرآورد می‌پردازد و عمده وقت و پرسش‌های خود را از مهمانان برنامه، به مسائل و مشکلات دو باشگاه استقلال و پرسپولیس - بخصوص مشکلات مالی آنها - اختصاص می‌دهد؛ این در حالی است که حضور مدیران عامل دو باشگاه در شرایطی که چند ساعت بیشتر به شروع بازی نمانده، فرصتی طلایی در اختیار این برنامه قرار داده بود تا به بحث رفتار تماشاگران در بازی شهرآورد بپردازد. در واقع طرح چنین موضوعی در شرایط یاد شده می‌توانست به سالم‌سازی فضای بازی کمک کند در حالی که مشکلات باشگاه‌ها در هر

شرایط دیگری نیز قابل طرح و بررسی بود. «ورزش و مردم» علاوه بر اینکه از فرصت و مهمانان مناسب خود برای طرح موضوع رفتار تماشاگران استفاده نمی‌کند، در سایر بخش‌های برنامه نیز بیشتر در جهت دامن زدن به حاشیه‌ها گام برمی‌دارد؛ چنان که مدیر عامل باشگاه استقلال، در بخش‌هایی از این برنامه، به طور تلویحی قضاوت داوران را به ضرر استقلال می‌داند و از آن انتقاد می‌کند و مجری برنامه نیز حساسیتی در این خصوص نشان نمی‌دهد. رفتار مجری این برنامه نیز، گاه سؤال‌برانگیز است. او در بخشی از برنامه، با اصرار از مهمانان می‌خواهد تا درباره اینکه برنده این بازی خواهند بود یا نه اظهار نظر کنند و هر چه مهمانان از اظهار نظر صریح طفره می‌روند، بار دیگر سؤال خود را تکرار می‌کند تا هر دو طرف به صراحت تیم‌های خود را برنده بازی شهرآورد بدانند؛ او همچنین در بخشی دیگر از برنامه، با طرح این شایعه که «گفته می‌شود داور اسپانیایی این بازی را به این دلیل آورده‌اند که تیم استقلال بازی را ببرد» و توضیح این نکته که «به ظاهر یکی از رؤسای سابق فدراسیون در مصاحبه‌ای به طور تلویحی یا به صراحت اشاره کرده است که من به داور اسپانیایی توصیه کرده‌ام استقلال برنده این بازی باشد»، در عمل به این شایعه دامن می‌زند. چنین برخوردی با مسئله، منجر به تقویت شایعه و پخش گسترده‌تر آن می‌شود و امکان بروز حساسیت‌های هواداران دو تیم را نسبت به اشتباهات احتمالی داور و متشنج شدن فضای ورزشگاه افزایش می‌دهد. مجری «ورزش و مردم» در دقیقه پایانی برنامه و پس از آنکه اعلام می‌کند یک دقیقه بیشتر از وقت برنامه باقی نمانده، از مدیر عاملان دو باشگاه می‌خواهد که اگر صحبتی با تماشاگران دارند، بگویند! اختصاص یک دقیقه پایانی برنامه به بحث رفتار تماشاگران در بازی شهرآورد به این معناست که برنامه ورزش و مردم پیش از شهرآورد شصت و سوم، با وجود مهمانان و زمان پخش ویژه‌اش، از اهمیت موضوع غافل مانده و توجهی به آن نکرده است.

**ورزش ۲ (ورزش از نگاه ۲)؛ برنامه ورزشی شبکه ۲:** این برنامه از دو منظر به بازی شهرآورد پرداخته است؛ یکی بحث داوری بازی و دیگری بحث نکات فنی و ویژگی‌های بازی دو تیم و مسائل مختلف آنها. این بخش‌ها که عمده وقت برنامه را به خود اختصاص داده‌اند، کاملاً ورزشی و بدون حاشیه‌ای خاص برای تحریک تماشاگران بازی شهرآورد هستند. در بخش‌هایی از این برنامه نیز مجری توصیه‌هایی سازنده برای هواداران دارد. اما

بخش‌هایی کوتاه از آن که مربوط به مصاحبه با عوامل تیم پرسپولیس است، به دلیل پیش‌بینی قاطع نتیجه بازی می‌تواند واجد برخی نکات منفی برای بازی شهرآورد باشد. دعوت از مدیر عامل شرکت واحد اتوبوسرانی و اطمینان دادن به تماشاگران درباره برنامه‌ریزی‌های انجام شده برای جابه‌جایی سریع و راحت آنها، اقدام شایسته‌ای در این برنامه بود که می‌توانست در ایجاد ذهنیت مثبت در بینندگان مؤثر باشد. در بخش مصاحبه با بازیکنان پیشکسوت و محبوب دو تیم استقلال و پرسپولیس (زرینچه، عابدزاده و دایی) نیز، با توجه به زمان پخش (پیش از شهرآورد) و محبوبیت این سه چهره، توصیه‌های آنان به هواداران درباره رفتار مناسب در ورزشگاه می‌توانست مفید باشد؛ اما از این ظرفیت استفاده نشد.

**ورزش از نگاه ۵؛ برنامه ورزشی شبکه تهران:** ورزش از نگاه ۵، با اشاره به کم‌کاری معاونت فرهنگی سازمان تربیت بدنی در فرهنگ‌سازی رفتارهای مناسب ورزشی از زبان یکی از مهمانان برنامه و با توصیه‌هایی که مدیر عامل باشگاه پرسپولیس و رئیس سازمان اتوبوسرانی تهران به هواداران می‌کنند، در مجموع رویکرد مثبتی به مسئله رفتار تماشاگران دارد.

### **برنامه‌های ورزشی بعد از شهرآورد شصت‌ویکم**

۹۰؛ برنامه ورزشی شبکه ۳: گزارش مفصلی از مشکلات فراوان تماشاگران برای تهیه بلیت بازی شهرآورد و گزارش کوتاهی از خسارات وارد شده به اتوبوس‌های شرکت واحد (که به نمایش شیشه‌های شکسته اتوبوس‌ها، پخش شدن شیشه‌ها در سطح خیابان و ... می‌پردازد) بخش‌هایی از این برنامه هستند که به جنبه‌های منفی بازی شهرآورد توجه می‌کنند. با وجود این حسن توجه، در خصوص گزارش اول، ریشه‌یابی و پیگیری موضوع (برای مثال، از طریق تماس‌های تلفنی با مسئولان که از ویژگی‌های برنامه ۹۰ است) و در خصوص گزارش دوم، بررسی‌های مفصل‌تر این موضوع و پرداختن به بحث‌های کارشناسی در این زمینه می‌توانست در کاستن از ابعاد آن برای بازی‌های بعد مؤثر باشد. بخش گزارش حاشیه‌های بعد از بازی در این برنامه حاوی برخی موارد جنجال‌برانگیز است. در گزینش مصاحبه‌های خبری سرمر بیان قبل از بازی نیز به جنجالی‌ترین بخش اظهارات آنان - که در سایر برنامه‌ها پخش نشده - توجه شده است.

در نگاهی کلی، این برنامه به لحاظ پرداختن به برخی صحنه‌ها و اظهارات جنجال‌برانگیز حاشیه شهرآورد- که می‌تواند موجب تحریک تماشاگران در بازی‌های بعدی این دو تیم در لیگ شود - قابل انتقاد و به لحاظ پرداختن به مشکلات و معضلاتی که به خشونت‌گرایی تماشاگران دامن می‌زند (نظیر مشکلات تهیه بلیت) و نیز برخی آسیب‌های رفتاری تماشاگران (نظیر خسارات وارد شده به اتوبوس‌ها) شایسته‌قدردانی است؛ هر چند در موارد اخیر، جا داشت این مسائل به صورت مفصل‌تر و ریشه‌ای مورد بررسی قرار می‌گرفت و با ملاحظات کارشناسی، توصیه‌هایی برای کاهش این رفتارها به تماشاگران ارائه می‌شد.

**ورزش و مردم؛ برنامه ورزشی شبکه یک:** در این برنامه، با تجلیل از رفتار مناسب تماشاگران در بازی شهرآورد، به برگزاری جشن وحدت دو تیم استقلال و پرسپولیس در هفته قبل از بازی اشاره می‌شود ضمن اینکه این اقدام و اشاره به آن از یک برنامه تلویزیونی، گامی مثبت در جهت فرهنگ‌سازی رفتار تماشاگران است، جا داشت در برنامه قبل از شهرآورد ورزش و مردم یا سایر برنامه‌های ورزشی تلویزیون، گزارشی از جشن وحدت دو تیم پخش می‌شد و با انعکاس دوستی‌ها و صمیمیت‌های موجود بین بازیکنان و سایر اعضای دو باشگاه، ذهنیت مخاطبان درباره تقابل منفی آنها کم‌رنگ‌تر می‌شد.

در گزارش پایانی برنامه، گزارشگر از «مجیدی» (بازیکن استقلال) درباره «نیکبخت» (بازیکن سابق استقلال و فعلی پرسپولیس) می‌پرسد و او ضمن اشاره به صمیمیت و رفاقتی که با نیکبخت دارد و زحماتی که نیکبخت برای استقلال کشیده، از هواداران می‌خواهد که با او کمی مهربان‌تر باشند. شایان ذکر است که چنین صحنه‌هایی، با وجود زیبایی، با توجه به زمان پخش، تأثیر چندانی بر هواداران نخواهد داشت؛ زیرا این مصاحبه بعد از شهرآورد و زمانی پخش می‌شود که هواداران استقلال، علیه نیکبخت در بازی شهرآورد شعار داده‌اند. باید توجه داشت که تهیه و پخش گزارش‌های مصاحبه با بازیکنان دو تیم و توصیه‌های آنان به هواداران، در صورتی تأثیرگذار است که در برنامه‌های قبل از بازی پخش شود تا قبل از ورود به ورزشگاه ذهنیت مثبتی در تماشاگران ایجاد کند؛ برای مثال، همان‌طور که اشاره شد، جا داشت این گزارش و مصاحبه با بازیکنان دو تیم از جشن وحدت تیم‌ها تهیه و در برنامه قبل از شهرآورد پخش می‌شد.

**ورزش ۲؛ برنامه ورزشی شبکه ۲:** نگاه ورزش ۲ به بازی شهرآورد، نگاهی خوشبینانه

و توأم با تعریف و تمجید و چشم‌پوشی یا توجیه نکات منفی این بازی است. گزارشگر این برنامه با اشاره به «بی مهری‌های» تماشاگران استقلال نسبت به «نیکبخت» (بازیکن فعلی پرسپولیس و سابق استقلال) و شکسته شدن شیشه‌های تعدادی از اتوبوس‌های شرکت واحد از سوی تماشاگران، این مسائل را «تا حدی طبیعی» می‌داند. این نحوه برخورد با مسئله در شرایطی انجام می‌شود که طبق اخبار اعلام شده از سوی مسئولان شرکت واحد، تعداد ۱۸۰ دستگاه اتوبوس در این مسابقه آسیب دیده‌اند. بهتر آن بود که به جای طبیعی دانسته شدن این رفتارها، ضمن قدردانی از بهتر شدن عملکرد تماشاگران نسبت به بازی‌های قبل، همچنان بر نادرست بودن چنین رفتارهایی تأکید و از هواداران خواسته می‌شد که در بازی‌های بعدی بهتر از این بازی عمل کنند. به نظر می‌رسد واقع‌نمایی مسائل موجود و پرداخت درست و حساب شده به این واقعیت، همراه با انتقاد از رفتارهای نامطلوب، بهترین راه برای فرهنگ‌سازی در زمینه رفتار تماشاگران باشد.

**ورزش از نگاه ۵؛ برنامه ورزشی شبکه تهران:** بحث‌های فنی بازی شهرآورد و معضل بلیت‌های تقلبی و مشکلات تماشاگران برای تهیه بلیت این بازی، موضوع بخش‌هایی از این برنامه هستند که به بررسی بازی شهرآورد می‌پردازد. پرداختن به بحث‌های فنی از آن رو که می‌تواند مورد استفاده دست‌اندرکاران کادر فنی تیم‌های حاضر در لیگ قرار گیرد، مفید است و بررسی مشکلات برگزاری بازی نیز می‌تواند زمینه برنامه‌ریزی برای رفع آنها را در بازی‌های آتی فراهم کند؛ اما این موضوع با توجه به انکار مسئله از سوی دبیر فدراسیون فوتبال در مصاحبه با گزارشگر برنامه جای کنکاش و بررسی بیشتری داشت.

### **برنامه‌های ورزشی بعد از شهرآورد شصت‌وسوم**

**ورزش از نگاه ۵؛ برنامه ورزشی شبکه تهران:** این برنامه در برنامه بعد از شهرآورد شصت‌وسوم خود نکته قابل توجهی درباره بازی شهرآورد ندارد.

**۹۰؛ برنامه ورزشی شبکه ۳:** این برنامه، با دعوت از سرمربیان دو تیم استقلال و پرسپولیس (حجازی و قطبی) و بررسی مسائل فنی و تاکتیکی بازی شهرآورد و نیز با پرداختن به برخی مشکلات و نارسایی‌های اجرایی برگزاری بازی (نظیر فروش غیر

مجاز بلیت‌های بازی و ناکافی و نامناسب بودن سرویس‌های بهداشتی ورزشگاه) به بازی استقلال - پرسپولیس می‌پردازد. این برنامه، همچنین حاوی برخی حاشیه‌های بی‌اهمیت (نظیر صحبت کردن مربی استقلال با تلفن همراه روی نیمکت مربیان در حین بازی) بود که بزرگ‌نمایی و پر و بال دادن به آنها ضرورتی نداشت.

**ورزش و مردم؛ برنامه ورزشی شبکه یک:** این برنامه با دعوت از فرمانده نیروی انتظامی تهران به اقدامات نیروی انتظامی برای جلوگیری از اغتشاشات و برقراری نظم در بازی شهرآورد می‌پردازد.

هر چند مسائل مربوط به نظم بازی شهرآورد و اقدامات انجام شده از سوی نیروی انتظامی برای کنترل این بازی، یکی از مسائل مهم مربوط به بازی‌های شهرآورد بوده و طرح این موضوع به منظور توجه به نقاط قوت و ضعف آن از سوی برنامه ورزش و مردم شایسته‌قدردانی است، فضای این برنامه با گزارش فرمانده نیروی انتظامی تهران از اقدامات قاطع انجام شده در کنترل تماشاگران، به سمت فضایی امنیتی و نظامی پیش رفت. این در حالی است که دعوت از مهمان دیگری در کنار فرمانده نیروی انتظامی برای توضیح درباره اقدامات فرهنگی انجام شده در این زمینه (نظیر نشستی که دفتر فرهنگی تیم‌ها با لیدرهای تماشاگران قبل از بازی داشتند یا جشن وحدت دو تیم که قبل از بازی با حضور اعضای دو تیم برگزار شد) و تأکید مجری و مهمانان برنامه بر اینکه این مشکل در نهایت با استفاده از سازوکارهای فرهنگی و جایگزین شدن کنترل‌های درونی در تماشاگران به جای اقدامات امنیتی به صورت ریشه‌ای قابل حل خواهد بود، می‌توانست فضای برنامه را تلطیف کند و زمینه همراهی بیشتر مخاطبان را با این بحث فراهم آورد.

**ورزش ۲ (ورزش از نگاه ۲)؛ برنامه ورزشی شبکه ۲:** نمایش کاستی‌های امکانات رفاهی ورزشگاه (نظیر نمازخانه) از اقدامات مثبت انجام شده در این برنامه است؛ اما به جا بود که پس از پخش گزارش مربوط، موارد نمایش داده شده، برجسته و توجه مسئولان به این موارد جلب می‌شد. نکته دیگری که در این برنامه می‌توانست به عنوان نکته‌ای مثبت در بازی شهرآورد مورد تأکید قرار گیرد، حرکت زیبا و نمادین بازیکنان دو تیم در تعویض لباس‌هایشان با یکدیگر به نشانه دوستی، بعد از بازی بود. مصاحبه‌های بعد از بازی، بازیکنان دو تیم را با لباس‌های تیم حریف نشان می‌دهد اما

جای برجسته کردن این حرکت و تجلیل از آن در صحبت‌های مجری، بعد از پخش این گزارش خالی است.

### ارزیابی کلی عملکرد برنامه‌ها در پرداختن به رفتارهای تماشاگران بازی شهرآورد

در نگاهی کلی می‌توان جنبه‌های مثبت و منفی عملکرد برنامه‌های ورزشی مورد بررسی را به لحاظ پرداختن به رفتارهای تماشاگران در جداول زیر خلاصه کرد:  
چنان که در جدول ۱ ملاحظه می‌شود، ۹۰ درصد برنامه‌های قبل از شهرآورد خود، پرداخت مثبتی به موضوع رفتار تماشاگران در بازی شهرآورد نداشته و در مجموع، جنبه‌های منفی برنامه‌های بررسی شده ۹۰ درصد از این حیث، بیش از جنبه‌های مثبت آن بوده است.

جدول ۱- ارزیابی کلی عملکرد برنامه ورزشی ۹۰ درصد برنامه‌های قبل و بعد از شهرآورد‌های ۶۱ و ۶۳

برنامه‌های بعد از شهرآورد		برنامه‌های قبل از شهرآورد		جنبه‌های عملکرد
برنامه بعد از شهرآورد ۶۳	برنامه بعد از شهرآورد ۶۱	برنامه قبل از شهرآورد ۶۳	برنامه قبل از شهرآورد ۶۱	
بررسی مسائل فنی و تاکتیکی بازی شهرآورد با دعوت از سرمربیان دو تیم - پرداختن به نارسایی‌های اجرایی برگزاری بازی (مشکلات تهیه بلیت و سرویس‌های بهداشتی ورزشگاه)	پخش گزارشی از خسارت‌های وارد شده به اتوبوس‌های شرکت واحد در بازی شهرآورد - انعکاس نارسایی‌ها و مشکلات تهیه بلیت بازی شهرآورد	-	-	مثبت

ادامه جدول ۱

برنامه‌های بعد از شهرآورد		برنامه‌های قبل از شهرآورد		برنامه جنبه‌های عملکرد
برنامه بعد از شهرآورد ۶۳	برنامه بعد از شهرآورد ۶۱	برنامه قبل از شهرآورد ۶۳	برنامه قبل از شهرآورد ۶۱	
<p>- پرداختن به برخی حاشیه‌های بی اهمیت بازی شهرآورد</p>	<p>- گزارش حاشیه‌های بازی شهرآورد به صورت جنجال‌برانگیز</p> <p>- گزینش جنجالی‌ترین بخش مصاحبه‌های خبری سرمربیان بعد از بازی (بخش‌هایی که در برنامه‌های ورزشی دیگر پخش نمی‌شوند)</p>	<p>- پرداختن به حاشیه‌های بازی قبل از شهرآورد دو تیم در لیگ در قالب موارد زیر:</p> <p>- اشاره تلویحی به اجحاف داوری در حق یکی از تیم‌های حاضر در شهرآورد در بازی‌های قبلی این تیم‌ها در لیگ</p> <p>- پخش مصاحبه‌های حساسیت‌برانگیز بازیکنان یا مسئولان فنی تیم‌ها در خصوص بازی شهرآورد</p>	<p>- پرداختن به حاشیه‌های بازی قبل از شهرآورد دو تیم در لیگ در قالب موارد زیر:</p> <p>- رفتارهای پرخاش‌گرانه بازیکنان با یکدیگر یا داور</p> <p>- اشاره تلویحی به اجحاف داوری در حق یکی از تیم‌های حاضر در شهرآورد</p> <p>- پخش مصاحبه‌های حساسیت‌برانگیز بازیکنان یا مسئولان فنی تیم‌ها در خصوص بازی شهرآورد</p>	منفی

با توجه به جدول ۲، در مجموع، جنبه‌های مثبت برنامه‌های بررسی شده «ورزش و مردم» بیش از جنبه‌های منفی آن بوده است.

جدول ۲- ارزیابی کلی عملکرد برنامه ورزش و مردم در برنامه‌های قبل و بعد از شهرآورد های ۶۱ و ۶۳

برنامه‌های بعد از شهرآورد		برنامه‌های قبل از شهرآورد		برنامه جنبه‌های عملکرد
برنامه بعد از شهرآورد ۶۳	برنامه بعد از شهرآورد ۶۱	برنامه قبل از شهرآورد ۶۳	برنامه قبل از شهرآورد ۶۱	
<p>- پرداختن به نحوه برگزاری بازی شهرآورد و تشریح اقدامات نیروی انتظامی برای برقراری نظم و امنیت در ورزشگاه از زبان فرمانده نیروی انتظامی تهران</p>	<p>- پرداختن به موضوع رفتار تماشاگران در بازی شهرآورد و تجلیل از رفتار مناسب آنان در طول بازی - پوشش دادن جشن وحدت بازیکنان دو تیم - نشان دادن رفاقت‌ها و دوستی‌های موجود بین بازیکنان دو تیم</p>	-	<p>- پرداختن به موضوع رفتار تماشاگران در بازی شهرآورد و توصیه به هواداران دو تیم برای دوری از پرخاش و خشونت در قالبی مناسب - توصیه به هواداران برای پذیرفتن تصمیمات داور و اعتراض نکردن به او در بازی شهرآورد از زبان یکی از شخصیت‌های موجه جامعه دآوری</p>	مثبت
<p>- بی توجهی به اقدامات فرهنگی صورت گرفته برای کاستن از تنش‌های رفتار هواداران در ورزشگاه و انعکاس یک‌جانبه اقدامات پلیس در فضایی امنیتی</p>	-	<p>- اشاره تلویحی به اجحاف دآوری در حق یکی از تیم‌های حاضر در شهرآورد در بازی‌های قبلی این تیم در لیگ - طرح و دامن زدن به شایعات در خصوص احتمال جانبداری داور از یکی از تیم‌های حاضر در شهرآورد - پیش‌بینی نتیجه بازی شهرآورد</p>	-	منفی

جدول ۳، جنبه‌های مثبت و منفی برنامه‌های بررسی شده «ورزش ۲» از حیث پرداختن به رفتار تماشاگران بازی شهرآورد را نشان می‌دهد.

**جدول ۳- ارزیابی کلی عملکرد برنامه ورزش ۲ در برنامه‌های قبل و بعد از شهرآورد های ۶۱ و ۶۳**

برنامه‌های بعد از شهرآورد		برنامه‌های قبل از شهرآورد		برنامه جنبه‌های عملکرد
برنامه بعد از شهرآورد ۶۳	برنامه بعد از شهرآورد ۶۱	برنامه قبل از شهرآورد ۶۳	برنامه قبل از شهرآورد ۶۱	
- انعکاس کاستی‌های امکانات رفاهی ورزشگاه نظیر نمازخانه	-	- توصیه به هواداران برای پرهیز از خشونت در بازی شهرآورد از زبان مجری برنامه با ادبیاتی مناسب - دعوت از مدیر عامل شرکت واحد اتوبوسرانی و اطمینان دادن به هواداران درباره اینکه تمهیدات لازم برای جابه‌جایی سریع و راحت آنان در بازی شهرآورد فراهم شده است.	-	مثبت
-	- چشم‌پوشی از رفتارهای منفی هواداران و توجیه آنان در بازی شهرآورد، نظیر پرخاش کلامی آنان به یکی از بازیکنان و شکستن شیشه اتوبوس‌های شرکت واحد و طبیعی شمردن این کار	- پیش‌بینی نتیجه بازی - پخش برخی مصاحبه‌های جنگجالی و تحریک‌کننده با بازیکنان یا عوامل فنی تیم‌ها	-	منفی

همان گونه که جدول ۴ نشان می‌دهد، برنامه‌های بررسی شده ورزش از نگاه ۵، به جز در یکی از برنامه‌ها، در عملکرد خود جنبه‌ای منفی در پرداختن به رفتار تماشاگران بازی شهرآورد نداشته‌اند.

**جدول ۴- ارزیابی کلی عملکرد برنامه ورزشی از نگاه ۵ در برنامه‌های قبل و بعد از شهرآورد های ۶۱ و ۶۳**

برنامه‌های بعد از شهرآورد		برنامه‌های قبل از شهرآورد		برنامه جنبه‌های عملکرد
برنامه بعد از شهرآورد ۶۳	برنامه بعد از شهرآورد ۶۱	برنامه قبل از شهرآورد ۶۳	برنامه قبل از شهرآورد ۶۱	
-	- بررسی مسائل فنی و تاکتیکی بازی شهرآورد - انعکاس نارسایی‌ها و مشکلات تهیه بلیت بازی شهرآورد	- انتقاد از کم‌کاری معاونت فرهنگی سازمان تربیت بدنی در فرهنگ‌سازی رفتارهای مناسب تماشاگران فوتبال - توصیه به هواداران برای پرهیز از پرخاش کلامی از زبان مهمان برنامه با ادبیاتی مناسب	- اشاره به الگوهای رفتاری مثبت تماشاگران فوتبال در سایر کشورها و توصیه به هواداران برای پرهیز از پرخاش کلامی از زبان مهمان برنامه با ادبیاتی مناسب	مثبت
-	-	-	- بیان تلویحی اینکه اشتباهات داوری در بازی‌های لیگ زیاد و اعتراض هواداران به این حجم از اشتباهات امری طبیعی است، از سوی مجری برنامه	منفی

## نتیجه‌گیری

رفتار تماشاگران فوتبال در بازی‌های حساس، بویژه شهرآورد استقلال - پرسپولیس، همواره یکی از دغدغه‌های مسئولان برگزاری این بازی‌ها و جامعه ورزش کشور بوده است؛ زیرا این رفتارها در اغلب بازی‌های شهرآورد، منشأ برخی آسیب‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بوده‌اند. تلویزیون با برنامه‌های ورزشی هفتگی خود، به عنوان رسانه‌ای که اکثر قریب به اتفاق تماشاگران حاضر در ورزشگاه شاهد برنامه‌های آن هستند، نقش مهمی در دامن زدن به رفتارهای نامطلوب تماشاگران یا کنترل این رفتارها و سالم‌سازی فضای ورزشگاه‌ها دارد و بر این اساس، بررسی عملکرد آن - بویژه در زمان‌هایی که قابلیت بروز رفتارهای خشونت‌آمیز در هواداران پر شور فوتبال بالاست؛ نظیر قبل و بعد از بازی‌های شهرآورد - ضرورت دارد.

در این بررسی، برنامه‌های ورزشی تلویزیون قبل و بعد از شهرآوردهای شصت و یکم و شصت و سوم به لحاظ عملکرد آنها در پرداختن به رفتار هواداران در بازی شهرآورد با رویکردی کیفی و با تکیه بر دیدگاه‌های محقق مورد ارزیابی قرار گرفت و مشخص شد که عملکرد این برنامه‌ها در عین برخورداری از برخی جنبه‌های مثبت، بیشتر واجد نکات منفی است؛ چنان که هیچ یک از برنامه‌های بررسی شده قبل از شهرآورد به اندازه کافی و با ساختار و محتوای مناسب و مؤثر، به موضوع رفتار تماشاگران در بازی نپرداخته‌اند و در بهترین حالت، فقط در حد چند دقیقه در صحبت‌های مجری یا مهمانان برنامه به این موضوع اشاره شده است. این در حالی است که اگر قرار باشد تلویزیون تأثیر مثبتی بر نگرش یا رفتار تماشاگران حاضر در ورزشگاه در بازی‌های شهرآورد داشته باشد؛ بهترین فرصت آن، برنامه‌های قبل از بازی است. اشتباه رایج در برنامه‌های ورزشی تلویزیون در این زمینه، پرداختن به مسئله رفتار تماشاگران در دقایق پیش از گزارش بازی شهرآورد یا در حین آن و بی توجهی به این مسئله در برنامه‌های قبل و بعد از شهرآورد است. باید توجه داشت که تماشاگران حاضر در ورزشگاه اساساً برنامه‌های تلویزیون را در زمان برگزاری بازی شهرآورد نمی‌بینند و مخاطب برنامه‌های هفته قبل و بعد از شهرآورد هستند.

بررسی برنامه‌های ورزشی مورد نظر، همچنین نشان داده است که اغلب برنامه‌های پیش از شهرآورد، واجد برخی نکات در پرداختن به حاشیه‌هایی هستند که تماشاگران

را با ذهنیت منفی به ورزشگاه می‌فرستند و حساسیت آنان را هنگام تماشای بازی و بعد از آن دامن می‌زنند. برنامه‌های بعد از شهرآورد نیز به ندرت به ویژگی‌های مورد انتظار از این برنامه‌ها نزدیک شده‌اند.

بر همین اساس، به منظور افزایش نقش برنامه‌های ورزشی تلویزیون در فرهنگ‌سازی رفتار مناسب تماشاگران و سالم‌سازی فضای ورزشگاه‌ها در بازی‌های حساس - بویژه بازی‌های شهرآورد - موارد زیر در دو بخش برای برنامه‌های قبل از شهرآورد و بعد از شهرآورد پیشنهاد می‌شود:

### **پیشنهادهایی برای برنامه‌های تلویزیونی قبل از شهرآورد**

- توجه ویژه به بررسی کارشناسانه موضوع رفتارهای تماشاگران با دعوت از جامعه‌شناسان، روان‌شناسان، کارشناسان ورزش (بویژه جامعه‌شناسی ورزش) و سایر متخصصان مرتبط.

- دعوت از چهره‌های محبوب مورد نظر تماشاگران نظیر بازیکنان محبوب و مورد احترام آنان و نیز پیشکسوتان تیم‌ها و توصیه‌های سازنده به هواداران از زبان آنها.  
- دعوت از بازیکنان، مربیان و سایر دست‌اندرکاران هر دو تیم (به همراه یکدیگر) و نشان دادن دوستی و صمیمیت آنان با یکدیگر و ارائه توصیه‌های سازنده به هواداران از زبان آنها یا تهیه گزارش‌هایی با این ترکیب و مضامین.

- دعوت از مسئولان دستگاه‌های اجرایی ذی‌ربط نظیر شرکت واحد اتوبوسرانی و نیروهای انتظامی و بیان مسائل این دستگاه‌ها و ارائه توصیه‌هایی به هواداران از زبان آنها با در نظر داشتن ملاحظات کارشناسی در نحوه بیان این توصیه‌ها.

- دعوت از لیدرها و افرادی از میان تماشاگران تیم‌ها و بحث و بررسی موضوع از دید آنان و ارائه توصیه‌هایی به هواداران از سوی آنها.

- تهیه و پخش نماهنگ‌ها و تیزرهای آموزشی با ساختار و محتوایی مناسب و جذاب برای نشان دادن آسیب‌های اقتصادی و اجتماعی رفتارهای نامناسب و خشونت‌آمیز تماشاگران و زمینه‌سازی برای اصلاح فرهنگ تماشای بازی در ورزشگاه‌ها (نظیر انیمیشن‌هایی که در سال‌های اخیر از سوی نیروی انتظامی برای ترویج فرهنگ رانندگی ساخته شد و مورد استقبال مردم قرار گرفت).

- پرهیز از پرداختن به حاشیه‌های جنجال‌برانگیز نظیر شایعات، رجز (کرکری) خواندن‌های بازیکنان و مربیان تیم‌ها برای یکدیگر، پیش‌بینی قطعی نتایج بازی و اشتباه‌های داوری بازی‌های قبلی تیم‌های حاضر در شهرآورد.  
- حساسیت‌زدایی از بازی شهرآورد، ترویج قدرشناسی به جای رنگ‌شناسی و تأکید بر اهمیت بیشتر بازی و رفتارهای جوانمردانه در مقایسه با نتیجه.

### پیشنهادهایی برای برنامه‌های بعد از شهرآورد

- برجسته‌سازی و تجلیل از نکات مثبت شهرآورد مانند برخورد‌های جوانمردانه بازیکنان با یکدیگر، رفتار متواضعانه و صمیمانه مربیان دو تیم، رفتارهای توأم با همدلی و همراهی تماشاگران و ...  
- بررسی و ریشه‌یابی نکات منفی رفتارهای بازیکنان، مربیان و تماشاگران در بازی و انتقاد منطقی و سازنده از این رفتارها.  
- بررسی مسائل و مشکلات برگزاری بازی شهرآورد از قبیل مشکلات اجرایی مانند توزیع بلیت، نارسایی در امکانات رفاهی، بهداشتی، حمل و نقل و ...، در عین توجه به نکات مثبت و موفقیت‌های به دست آمده در این زمینه‌ها و دعوت از مسئولان مربوط برای پاسخگویی به این مسائل و ریشه‌یابی و پیگیری مشکلات به منظور رفع آنها در بازی‌های بعدی.  
- معرفی نمادین تماشاگران نمونه با ذکر دلیل انتخاب و تجلیل از رفتار شایسته آنان.

### پی‌نوشت

۱. به عنوان نمونه‌ای از زیان‌های اقتصادی رفتارهای خشونت‌آمیز تماشاگران بازی‌های شهرآورد می‌توان به بازی دی ماه ۱۳۷۹ تیم‌های استقلال و پرسپولیس اشاره کرد که تعداد ۷۱۵ دستگاه اتوبوس شرکت واحد در این بازی دچار خسارت کلی شدند (به نقل از رحمتی، ۱۳۸۲، ص ۴۵).  
۲. جمعیت حاضر در ورزشگاه‌ها را از دیدگاه دانش جامعه‌شناسی، «انبوه خلق» می‌نامند که مهم‌ترین ویژگی آن، نداشتن انسجام ساختاری و فقدان نسبی سازوکارهای کنترل اجتماعی است. این ویژگی سبب می‌شود که واکنش‌های اجزای این جمعیت نسبت به محرک‌های بیرونی، منطقی و حساب شده نباشد؛ هر چند افراد تشکیل‌دهنده جمعیت، افرادی موجه و با فرهنگ باشند. در واقع افراد ممکن است تحت تأثیر فضای ورزشگاه و قرار گرفتن در «انبوه بی شکل» رفتارهایی از خود بروز دهند که در شرایط عادی موافق چنین رفتارهایی نباشند.

۳. شهرآورد شصت و یکم در تاریخ ۸۵/۸/۱۲ و شهرآورد شصت و سوم در تاریخ ۸۶/۷/۲۲ برگزار شده است (با توجه به اینکه شهرآوردهای شصت و دوم و شصت و چهارم در ایام تعطیلات نوروزی سال‌های ۸۶ و ۸۷ انجام شده‌اند و به دلیل توقف پخش برنامه‌های ورزشی هفتگی تلویزیون در این ایام، از سوی این برنامه‌ها پوشش داده نشده‌اند، شهرآوردهای شصت و یکم و شصت و سوم آخرین مسابقات دو تیم استقلال و پرسپولیس هستند که برنامه‌های ورزشی هفتگی تلویزیون به آنها پرداخته‌اند).

۴. کارشناس داوری مهمان برنامه (سیار) با سخنانی جالب در این زمینه عنوان می‌کند که این سطح از توهین به داور که در بین تماشاگران فوتبال ایران رایج شده، در هیچ یک از کشورهای صاحب فوتبال دنیا معمول نیست. در آلمان بدترین شعار تماشاگران علیه داور شعاری با این مضمون فارسی است که «داور تلفن باهات کار داره» یعنی از ورزشگاه برو بیرون.

## منابع

- آزاد ارمکی، تقی. (۱۳۸۱). فوتبال: پارادوکس نوسازی. نامه علوم اجتماعی، ۱۹، بهار و تابستان، انتشارات دانشگاه تهران.
- اتکینسون، ریتال و هیلگارد، ارنست. (۱۳۷۹). زمینه روان‌شناسی (ترجمه محمدتقی براهنی). چاپ چهاردهم، تهران: رشد.
- باغانی، پروین. (۱۳۸۵). نظرسنجی از مردم تهران درباره برنامه‌های ورزشی سیما، تهران: مرکز تحقیقات صداوسیما.
- رحمتی، محمد مهدی. (۱۳۸۲). بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر در خشونت و پرخاشگری در ورزش فوتبال. پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی، تهران: دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- محسنی تبریزی، علیرضا. (۱۳۸۳). وندالیسم، تهران: آن.
- محسنی تبریزی، علیرضا و رحمتی، محمد مهدی. (۱۳۸۱). سیری در مفاهیم و نظریه‌های خشونت، پرخاش و پرخاشگری به منظور ساخت و ارائه یک مدل علی-توصیفی خشونت در ورزش. نامه علوم اجتماعی، ۱۹، بهار و تابستان، انتشارات دانشگاه تهران.
- مصباحی‌پور ایرانیان، جمشید. (۱۳۸۱). چرا فوتبال. نامه علوم اجتماعی، ۱۹، بهار و تابستان، انتشارات دانشگاه تهران.

Terry, P.C. and Jackson, K. (1985). **the Determinants and Control of Violence in Sport**. London: Sage.

Wann, D. (2001). **Sport Fans: the Psychology and Social Impact of Spectators**. London: Routledge.

Cox, R.H. (1990). **Sport Psychology: Concepts and Applications**. Berlin: Dubuque, IA: Wm C. Borwn.

Feldman, R. (1993). **Understanding Psychology**. MC. Graw - Hill, Inc.

Myers, D. (1994). **Exploring Social Psychology**. MC. Graw - Hill, Inc.

